

Милорад Васовић*

ТУРИЗАМ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ЛОВЂЕНА

Планери су поодавно дошли до закључка да се витални проблеми Националног парка „Ловћен” и укупни проблеми развоја ловћенског простора не могу посматрати одвојено. С друге стране, планерска истраживања показују да се простор Националног парка мора проширити на читаву „висораван планинског масива”, што је такође умесно резонување (1, 7).

Знамо разлоге због којих је Ловћен још 1952. год. проглашен за национални парк: очување националних, симболних, меморијално-историјских и других вредности везаних за Његоша и његово вечно обитавалиште на Језерском врху; очување природних и антропогених вредности ове планине (део „окамењеног мора” и живописни ловћенски катуни). Да би се што целовитије и темељитије упознале меморијално-историјске вредности ове планине, планери су предвидели изградњу саобраћајница које би омогућиле кружно путовање посетилаца кроз са историјска места и локалитете: историјско Цетиње, Маузолеј, Његуше и старе градове Котор и Будву. На самој планини, у простору Националног парка, они су планирали изградњу потребне инфраструктуре и смештајних објеката за дужу летњу и краћу зимску сезону. У првој зони функционисао би „читав планирани туристичко-рекреативни систем Ловћена са примарним центром Иванова Корита и секундарним центром Мајстори”, док би у периферијској зони Парка радили терцијарни центри Крстац, Његуши и Побори. Одређену улогу тада би имао и „вијенац катуна око Штировника и Језерског врха и катун Мајстори” (1, 8 и 9). У зимској сезони (децембар-март) одвијало би се смучање, клизање и санкање, и то на два основна локалитета: Ивановим коритима и Мајсторима. И док би се на првој локалности одвијало кружно ходање и трчање на скијама, скромније смучање, санкање и клизање, догле би се на другој локалности изводио „комплетан зимски спортско-рекреативни програм. Јер, у Мајсторима, на Мураковцу, постоји природна писта дуга 1350 m, с висинском разликом до 200 m. На овој и другим природним пистама Мураковца може се истовремено смучати око 1400 а уз бољу организацију и око 2000 људи” (1,140). Значи, главно ловћенско скијалиште налази се само 6 km северно од Будве и 1250 m изнад ње - а она ионако све више постаје и

* Др Милорад Васовић, Географски факултет, Београд.

врло пријатно зимско боравиште туриста. Та чињеница има посебну вредност.

Овде треба упозорити на две природне особености Ловћена, без чијег тељеитог познавања није могућно никакво озбиљно планирање зимско-спортског туризма: реч је о природним пистама или стазама и о снежном покривачу. Око самих Иванових корита терен је дубоко разривен вртачама и увалама, закрчен камењарима, сипарима и остецњима, без континуираног нагиба, па је непогодан за све видове смучања. Нисмо сасвим сигурни да на пистама Мураковца код Мајстора не постоје ове опасне теренске препреке које ствара љути динарски крас. Кад је реч о снежном покривачу, знамо да он на Ивановим коритима траје 152 дана у години и да његова дебљина изнад 30 см износи 71,4 дана у години (1,35). Планери су у праву када истичу да Иванова корита спадају у ред планинских локалности са највећим снежним покривачем „не само у Црној Гори, већ и у Југославији”. Али они не спомињу међународне стручне критеријуме: скијашки центри у свету не граде се тамо где се скијање не може обављати бар три месеца непрекидно, уз истовремено учешће 3000-5000 скијаша на истом терену. Планери сматрају да Ловћен пружа не само могућности посећивања Маузолеја и живања у јединственом погледу са њега, него и услове за ове рекреативне и спортске делатности: боравак и одмор на надморској висини око 1200 метара; планинарење; бављење другим спортовима (атлетика, јахање, смучање, клизање и санкање); здравствено окрепљење у зони „планинско-приморске климе”, густих шума и привлачних пејзажа (1, 133 и 135).

Али на Ловћену постоје и неке природне особености које знатно ограничавају или умањују његове просторно-географске могућности за туризам и укупно функционисање Националног парка. То је, на првом месту, велика безводица на највећем делу планине и њене подгорице. Ако нема довољно воде, нема ни основних еколошких услова за боравак људи, па ни за било какву обимнију делатност. На другом месту су скромни и остали природни потенцијали: шуме су махом „пашњаче”, пашњаци спорадични и током лета оскудни, обрадиве површине сасвим незнатне и непродуктивне чак и у подгорини, ловна дивљач сиромашна по броју и врстама; сем неупоредивих видиковаца нема изразитијих природних феномена који би се издвајали из широког окружења планине. Све до доње Зете и Улцињског поља нема аграрних површина погодних за производњу већих количина хране, па се она у ловћенске туристичке објекте мора довозити издалека и уз велике трошкове. Недостатак воде је далеко најтежи проблем. Хидролози су установили да извори Иванова корита и Љубин поток, уз бољу каптажу, могу да дају 1,0 lit/sek.; за шест летњих месеци од тога би се накупило око 15.500 m³ воде. Ако би се у летњој сезони остварило 100.000 ноћења, онда би се морало обезбедити 35.000 m³ воде или 300 литара по госту. Пошто два ловћенска извора дају само 15.500 m³ воде. Ако би се у летњој сезони остварило 100.000 ноћења, онда би се морало обезбедити 35.000 m³ воде или 300 литара по госту. Пошто два ловћенска извора дају само 15.500 m³, то се мора обезбедити још 20.00 m³ воде (1,184). А како је обезбедити? Где је пронаћи? Да ли помоћу акумулације „Блатиште”, чија би запремина била 1.600.000 m³? Планери који се за њу залажу морају добро да воде рачуна о томе да је Блатиште део праве крашке увале и да се понори и пукотине у крашким депресијама готово никад не могу сасвим запушити.

Ловћен и његово окружење као функционална целина. - Колико год неке природне особености Ловћена ограничавају његове просторно-географске

могућности за развитак туризма, толико му његово шире окружење пружа надокнаду. Реч је не само о цетињском и његушком делу подгорине, него и о најближим деловима Будванске ривијере и Боке Которске. У томе окружењу постоје неке изузетно вредне природне погодбе за туризам, али и културно-историјске вредности које су од толиког значаја за наш народ, па и за човечанство у целини, да су уписане у листу Светске културне баштине. И сама чињеница да су те природне погодбе и културно-историјске вредности размештене у четири висинска појаса, сама по себи много значи за туризам: Будванска ривијера се налази уз море и по ниским флишним долинама; Цетињско поље је на висини око 670, а Његушко око 900 метара; Иванова корита, као четврта висинска степеница, леже на 1200 метара надморске висине. Наравно, важно је и то што се планински гребени и врхови издижу још око 500 метара изнад Иванових корита. Ипак, за одмор и укрепљење људи висински појаси Цетињског и Његушког поља и Иванових корита имају посебан значај, нарочито у летњим месецима, када људе у приморју притиска превелика врућина. Није тешко замислити шта за туристе значи да се дању купају на недалекој ривијери а ноћу да спавају у свежини цетињске или његушке „арије”. Уосталом, научно је одавно доказано да су надморске висине од 600 до 1200 метара погодне за одмор и опоравак свих здравих особа, па и лакших срчаних болесника. Доказано је и то да се с повећањем надморске висине повећавају хемоглобин у крви човека за 10%. На сваких 100 метара повећане надморске висине повећава се ултраљубичасто зрачење за 3-4%. Отуда се боравак у зони субалпског климата, тј. на надморској висини 600-1200 метара, препоручује нарочито оболелима од плућне туберкулозе праћене искашљавањем крви, младим астматичарима, болесницима са каменом у бубрегу и реконвалесцентима. А сва три ова висинска појаса налазе се међусобно близу: од Будве до Цетиња пут је дуг 31, а од Цетиња до Иванових корита 12 km. То значи да се у данашњим условима аутомобилског саобраћаја највише за сат и по возње може стићи од мора до Иванових корита.

Изузетне природне погодбе за развитак туризма изражене су како на Будванској ривијери тако и на простору непоновљиве Боке Которске.

Пре двадесетак година вредни географ др Душан Мартиновић објавио је књигу „Будванска ривијера, услови за развој туризма” (2). Његова сазнања и научна упозорења изнета у овој књизи као да нису допрла до најпозванијих планера и јавних радника, нарочито не до посленика у туризму. Штета! Јер, Мартиновић је изнео чињеницу од које би туристичка пропаганда у Италији, Шпанији и Француској направила огромну рекламу и преко ноћи лансирала простор о којем је реч. А он је изнео готово сензационалну појединост: 1935. године бечићкој плажи је додељена у Паризу награда „Grand prix palme d'or” (Велика награда златна палма) као најлепшој природној плажи на читавом Медитерану (2,26). Подсетимо на чињеницу да се на Будванској ривијери налази 17 плажа које се готово ни по чему не разликују од бечићке плаже, а које се овако ређају идући од северо-запада ка југоистоку: Јаз, Могрен, Словенска плажа, Бечићи, Каменово, Пржно, Милочер I и II, Свети Стефан I и II, Режевићи, Дробни пијесак, Перацића до, Петровачка плажа, Лучице и Буљарица. Ове плаже су састављене од „бијелог и жутог пијеска, претежно fine грануларације (најчешће 1-10 mm, рјеђе до 20 mm) и увијек чистог полукрупног шљунка, погодног за сунчање, игру и одмарање” (2,26). Укупна дужина пешчаног плажног појаса ове ривијере износи 13 km, а просечна ширина 25 m. На њему се, према процени експерата ОУН, може истовремено сакупити 40.000 људи (2,28).

Од Цетиња до Будве, као средишта ове ривијере, стиже се за двадесетак минуа вожње аутомобилом, а до Иванових корита готово за исто време. Треба ли онда доказивати да су ове висинске степенице већ и својом висином упућене једна на другу, да су у много чему предодређене за међусобно допуњавање, посебно у туризму и рекреацији? Зар не можемо очекивати да ће током четворомесечне купалишне сезоне многи од гостију пожелети да посете ове локалности у крашко планинском залеђу, па и да пробораве у њему неколико дана након истека купалишне сезоне? Уосталом, од туристичких посленика и туристичке пропаганде много ће зависити ово рекреативно повезивање и допуњавање мора с планином.

Највреднији споменици црногорске историје, прегнућа, одрицања и трагови њене славе некако су поређани дуж осе правца исток-запад и то овим редом: зидине Жабљака као прве престонице; Обода на којем је такође била престоница али и прва наша штампарија; Цетиње са Цетињским манастиром, као политичко и верско средиште од краја XV до почетка XX века; Његуши, као родно место нашег највећег песника Његоша и као ужи завичај наше знамените династије; Котор, као стара немањинка лука, која је попут Цетиња постала раскошни град-музеј. Подаље од ове осе нашег историјског битисања и стваралаштва налазе се Острог, Морача, Пивски манастир, старе тврђаве у Херцег-Новом, Бару и Будви, бројне цркве и други споменици, који немају зонално већ спорадично распрострањење. Овде треба нагласити да се само на Цетињу и у Котору налази бар 80% свих културно-историјских споменика и највреднијег музејског блага читаве Црне Горе.

О томе благу написана је веома обимна стручно-научна литература, па је илузорно да га представљамо у овако кратком напису; можемо само да подсетимо на неке од изузетних културно-историјских вредности које су сачуване у ова два града.

Старо историјско језгро **Цетиња** у целини представља велику вредност и привлачност за посетиоце, са Влашком црквом из 1450. године, као најстаријом грађевином у читавом насељу. Цетињски манастир са ризницом је далеко најзначајнији историјски споменик и културна установа, који је основао Иван Црнојевић још 1484. године, који је више пута рушен и обнављан, али је увек представљао духовно и политичко средиште, школу и штампарију. Изнад Манастира је Маузолеј владике Данила саграђен 1896. године на заравњеном брежуљу, с којег се најбоље сагледава панорама Цетиња. Овде су отворени богати музеји чији експонати потичу из многих делова Црне Горе и других наших земаља (Државни, Његошев, Етнографски и Музеј НОБ-а). У Биљарди, Његошевој резиденцији саграђеној од камена 1838. године, окруженој одбрамбеним зидинама и кулама, смештени су Његошев и Етнографски музеј, а у дворишту огромни рељеф Црне Горе у размеру 1:10.000, јединствен у Југославији и један од најлепших на свету (3,319). Донедавно је постојала „Локанда“, односно „Гранд-хотел“ саграђен 1864. године, први хотел у Црној Гори. Посетиоци су одувек хрлили да најпре разгледају Дворац краља Николе, грађен од 1863. до 1871; Зетски дом, зидан од 1884. до 1888. године, који је био зграда позоришта са високим романским прозорима и витким стубовима; „Плави дворач“ престолонаследника Данила у стилу касног ампира; Владин дом - зграду црногорског парламента из 1910. године са фасадом у барокном стилу; зграду Банске управе, грађену 1931/32. године у „слободном стилу“, која је и данас најпространија грађевина на Цетињу. Додајмо још десетак здања иностраних посланстава саграђених почетком XX века /аустроугарског, италијанског, руског, фран-

цуског, енглеског и других/ „чија је архитектура обогатила град модернијим грађевинским облицима” (3,322). На путу од Цетиња ка Котору, у историјским **Његушима**, очувана је и више пута преуређивана Његошева родна кућа, коју је саградио Петар I између 1779. и 1783. године. Претворена је у меморијални музеј и испуњена експонатима који су припадали Његошу.

Његошев маузолеј на Ловћену саграђен је на самом Језерском врху, где је од 1925. до 1972. године била капела с Његошевим моштима. Огромни маузолеј с монументалним спомеником Његошу који је израдио Иван Мештровић, дуг је 37 а широк 15 метара (3,324). На недалеком Ивановим коритима, код места где се налазио стари Иван-бегов манастир, 1937. године је обновљено гувно, на којем се од давнина, на Павин дан (13. јула), одржава сабор народа са Цетиња, из Боке, Катунске нахије и других делова Црне Горе. (3,325).

Котор, већ својим положајем при самом дну стрмоглавих падина Ловћена, под брдом Свети Иван високом изнад мора 260 метара које се са неприступачном тврђавом претећи надноси над град с југа омеђеним Гурдићем а са севера Шкурдом, сабио се на циглих 7,9 хектара. Сав тај стешњени простор опасан је зидинама и другим утврдама укупне дужине око 4,5 km, широким 2 до 15 а местимично високим до 20 метара. Овај одбрамбени систем је изграђиван на месту илирске „градине” и уз саму обалу. Већ у IX веку било је изграђено старо језгро града, које је до данас добро очувано и у које се улази кроз троје врата у зидинама. Оно је скуп веома привлачних трагова и пјачета, високих камених кућа и кривудавих а уских улица. У западном pročелу Трга Октобарске револуције очуван је комплекс главних јавних грађевина: Кула градске страже, Кнежева палата и Градска већница. Сем ових архитектонских вредности највишег реда, Котор обogaђује споменичко благо сачувано у његовим културним установама. Само у црквеним ризницама и приватним збиркама чува се преко 3.000 уметничких предмета рађених у металу, затим 8.115 примерака текстилних предмета од којих посебно уметничку вредност имају мисне кошуље, олтарници и збирка добротских чипки, 1.020 метара архивских докумената, 96.200 примерака разних књига из области уметности и науке, велики број слика и икона високе уметничке вредности (4, 26-29). Треба ли доказивати да Бока, посебно Которски залив са Котором, представљају непоновљиву симбиозу природе и људског стваралаштва? Ту су симбиозу одавно учили и инострани стручњаци, па су се залагали за њен посебан третман. Стога је Комитет за светску баштину UNESCO-а на заседању у Каиру и Луксору од 22. до 26. октобра 1979. године одлучио да се простор Котора упише у списак Светске природне и културне баштине, а сам град Котор и у списак светске културне баштине у опасности. Тако је стављена под највишу светску заштиту природна и културна баштина од 12.000 ha копнене и 2.600 ha морске површине (4,26). На томе простору дозвољен је развој само неких делатности, на првом месту туризма. Наравно, поставља се питање: може ли се он развијати а да не буде у некој вези са Ловћеном? Не може! О тој вези машта се малтене од како се туризам почео развијати у Боки и другим деловима нашег приморја. Одавно се износе разни предлози о повезивању Котора и Ловћена успињачом или другим саобраћајницама.

Осврт на досадашње јавне радове на Ловћену. - За сада можемо говорити о изградњи грандиозног Маузолеја и стихијној изградњи викенд-кућа на Ловћену и у његовој подгорини. Најпре о Маузолеју.

Колико нам је познато, огромна већина историчара уметности, архите-

ката, природњака и просторних планера сматра да није требало градити овај објект на тако великој надморској висини, да је при градњи сасечен и знатно преиначен део Језерског врха постављањем Маузолеја, предугог степеништа, тунела и паркинга на 1660 m. Ови стручњаци сматрају да дуго-трајна зима на тој надморској висини онемогућује разгледање и одржавање овог објекта и да он својим изгледом и грађевинским материјалом од којег је саграђен сасвим одударе од околног кречњачког простора. С друге стране, капела која је овде постојала од 1925. до 1972. године није оштетила ни неколико метара планинског врха, а својом градњом и укупним изгледом потпуно се уклапала у окружујући простор. Уосталом, својим скромним димензијама и неупадљивим изгледом она је одговарала Његошу: као песник и мислилац он је био велика личност наше историје, али је као човек био скроман. Посебно је питање: Да ли наша црква признаје маузолеје? Колико нам је познато, она одобрава градњу капела, али не и маузолеја. Споменимо и то да је Маузолеј изграђен после проглашења Националног парка и у самом Парку.

Стихијна изградња викенд-кућа такође је угрозила неке делове Ловћена. До 1983. године саграђен је низ таквих кућа поред пута а између Бјелоша и Иванових корита. И на самим Ивановим коритима грађене су неке викендице ружног облика и изгледа; оне су лоциране изнад главног извора, па стога могу фекалијама да угрозе његову воду. У катуну Велики Бостур грађене су куће које потпуно одударе од изгледа катунских зграда, уместо да су катунске кућице обнављане и прилагођаване за викенд боравак. Поред главног пута Његуши-Крстац такође су саграђене многе викендице, углавном ружног изгледа. Врхунац свега је вандалско рушење изврсно грађених колобрана на чувеним ловћенским серпентинама, изнад Котора. У народу се спомињу несавесни појединци који скидају дивно исклесане блокове стена са колобрана и уграђују их по викендицама на планини и у приморју. „Ако се дозволи и даље овај тренд, можемо за неколико наредних година наћи Ловћен загађен и естетски уништен од стихијне изградње викендица”, упозоравали су пре десет година творци Просторног плана Националног парка Ловћен, у чијем се средишном делу налази једно од највећих светилишта целокупног нашег народа - вечно боравиште Владике Рада (1,164).

Ловћен и Орјен у могућем „туристичком загрљају”. - Писац ових редова дозвољава себи једну утопију или можда визију, које се научници ретко одричу и која им је драга: предлаже да се размисли о будућем туристичком повезивању Ловћена не само са његовом приморско-континенталном подгорином него и са Орјеном. Постоје бар два озбиљна разлога за повезивање будуће „туристичке судбине” ове две планине: оне се просторно додирују; Орјен је не само највиша планина у читавом динарско-јадранском приморју него и вишевековна државно-политичка међа са важним историјским локалностима које проистичу из таквог положаја. Додајмо томе да је он најкишовитији крај у Европи, крај који је до почетка XX века имао најмоћније војно-стратегијске објекте чији остаци, иначе прилично очувани, могу бити туристички привлачни. Својевремено је Ж. Радуловић издвојио четири дела ове планине погодна за туристичку градњу и туристичку валоризацију: Зубачка Убла у северозападном делу, Врбањско подручје у средишном, Црквичко у југоисточном и Бијелу гору у североисточном делу планине (5, 80). Ево битних просторних одлика ових делова планине.

Подручје Зубачких Убала је пространо 35 km², при чему је око 90% изнад 1000 метара надморске висине. Допирући до највиших орјенских врхова,

овај простор је нагнут према СЗ. Валов некадашњег ледника дуг 12 а широк 3-4 km олакшава приступ до највиших делова планине. По дну је засут моренским наносом који погодује високим шумама (1088 ha) букве, бора, јеле и мунике и ретких пашњака, што повећава пејзажну привлачност. Изнад шумских површина постоје терени с погодним нагибом, већом денивелацијом и снегом који је заклоњен од јужних ветрова, па се тамо може организовати зимско-спортски туризам. Важно је и то да се овде налазе значајна историјска места: село Богојевић, где је рођен Лука Вукаловић; село Зупци, познато по борбама с Турцима у време херцеговачких устанака; врх Вучији зуб, висок 1805 м, који је вековима представљао тромеђу; Убли, у којима је обављен договор о дизању устанка почетком августа 1941. године. По мишљењу Ж. Радловића, овде се могу развијати следећи видови туризма: викенд-туризам (већ се развија), излетнички, манифестациони и омладински. Изразита дисекција околног терена, са стрмим литицама и врховима, погодује неговању алпинизма. Блага и травната сараван око моренског брежуљка Боровик најпогоднија је за лоцирање смештајних и угоститељских објеката, јер се, поред осталог, у близини налази изданска вода с убловима, „по којима је дато име овом делу планине” (5, 80).

Врбањско подручје је пространо 90 km², од чега је 48% изнад 1000 м надморске висине. И на њему преовлађује крашко-глатијални рељеф, обрастао шумом на површини од 3700 ha. Терени Субре и неки други представљају најквалитетније и донекле афирмисане скијашке просторе. Локалитет Врбања има чворишни положај: раскрсница је стаза из Херцег-Новог (34 km), Дубровника (55 km) и Рисна (35 km).

Црквичко подручје је најпространије и прилично високо: шири се на 120 km², око 52% терена је изнад 1000 m надморске висине, а 3.390 ha је обрастало углавном високом шумом. И овде се укрштају путеви од Рисна (16 km), Херцег Новог (36 km) и Грахова (15 km).

Најзад, подручје Бијеле горе с површином од 92 km², углавном изнад 1000 m, представља „мотивски највреднији дио Орјена”, али има слабију перспективу туристичког валоризовања јер је знатно удаљеније и саобраћајно неприступачније од три наведена (5,117).

Уз бројне спелеолошке објекте, врхове и литице погодне за алпинизам, локалности привлачне по ендемичним биљним врстама, треба истаћи споменике прошлости и историјски значајне локалности на Орјену. Ни једна планина у јадранско-динарском приморју није имала тако драматичну историјску улогу, нити су се по њој толико надметали вековни освајачи. У XVI, XVII и XVIII веку на њему је била граница између Турске, Млетачке Републике и Дубровника, а касније и Црне Горе. У његовој приморској подгорини била се учврстила Аустрија након друге окупације, 1814. године. Пошто је окупирала Босну и Херцеговину 1878. године, Аустро-Угарска је запосела готово читаву планину, изузев источне подгорине која је остала у саставу Црне Горе. И док су раније пламтели устанци претежно у Зупцима на северозападном делу подгорине (где је Лука Вукаловић више пута између 1852. и 1862. год. покретао народ против турског јарма), дотле је у раздобљу аустроугарске окупације долазило до крвавих побуна у Кривошијама на североисточној подгорини. И поред невиђеног јунаштва које је задивљивало свет, устанци су дефинитивно угушени 1881. године. Умиривши планину и планинце, аустроугарски окупатори су предузимали тако замашну градњу војних објеката близу границе са Црном Гором, да је то без примера у новијој историји овог дела Балканског полуострва. Ти објекти,

које ћемо само набројати, као и значајне историјске локалности око њих, имају посебну туристичку вредност, која није готово нимало валоризована.

Аустроугарске утврде грађене су у разним деловима Орјена, али највише на правцу Рисан-Леденице-Бијела гора-Корјенић-Билећа. Врх Дврсник /1179 m/, са којег се веома јасно виде Граховско поље и Катунски крш у Црној Гори, био је посебно добро утврђен. У овом пограничном систему утврђења нарочиту улогу су имале Црквице: у њима је било „седиште бригадне команде” и логор главнине аустроугарске војске у овом делу земље. Да је ту заиста била стационирана велика војна сила за планинске прилике показује то што је постојало неколико десетина барака и касарни, једна од највећих пекара на Балкану, велика цистерна за воду и др. Око овог војно-планинског насеља, подигнутог у љутом красу, на висини 1000 до 1100 m, били су изграђени по околним врховима „блок-хауси” - тврђаве. Већина ових објеката данас је у рушевинама, али се неки од њих могу добро адаптирати за потребе туризма (5, 136).

На основу изложених и неких других чињеница дошли смо до уверења да постоје врло велике могућности туристичког повезивања Боке Которке с Ловћенско-орјенском планинском гредом, било у циљу развијања комплементарног боравишног туризма у залеђу било у циљу организовања екскурзионог туризма (6,88). Али су за то неопходни следећи предуслови: изградња туристичког пута правцем Херцег-Нови - Црквице - Његуши - Цетиње - Ловћен - Котор; опремање пута, нарочито локалности у унутрашњости Орјена, смештајних објеката за летњи и зимски боравак, као и ситном туристичком инфраструктуром (прилазне стазе или путеви до приказаних антропогених вредности, мали паркинзи, бензинска пумпа, водоводна мрежа, видиковци, обележавање историјских локалности); изградња пута Рисан - Грахово - Никшић - Дурмитор, којим би се бокелско приморје најкраћим путем повезало са чудесним Дурмитором - јединственом планином у Европи између осталог и по том што је засечен низом кањона (Таре, Пиве, Сушице, Драге, Комарнице и Вашковске ријеке). Особеност ове туристичко-екскурзионе руте биће и у томе што ће водити преко два национална парка распрострајена на теренима најљућег краса на свету. За оба ова парка најприкладнији је развојни или француски тип, јер омогућује паралелни рад на очувању одређеног природног амбијента и туристичко валоризовање остале територије, па и развијање још неких привредних делатности.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Национални парк Ловћен. Просторни план посебне намене (Урбанистични институт СР Словеније, Љубљана мај 1983);
2. Д. Мартиновић: Будванска ривијера, услови за развој туризма („Обод”, Цетиње 1973);
3. Д. Мартиновић: Цетиње. Постанак, развој и туристичке могућности („Обод”, Цетиње 1977);
4. Д. Мартиновић: Котор. Вијекови сачувани за будућност („Сусрети”, бр. 6, Загреб 1989);
5. Ж. Радуловић: Орјен са подгорином-могућности развјатка туризма (Магистрални рад у рукопису, Одсек за географске науке ПМФ, Београд 1974) и
6. М. Васовић: Планинско залеђе Боке Которске као њена комплементарна туристичка вредност („Бока” 10/II, Херцег Нови 1979).

Милорад Васовић

ТУРИЗАМ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ЛОВЋЕНА

РЕЗИМЕ

Због кречњачког састава Ловћен је тешко проходан, безводан, неплодан и местимично огољен. Бројне вртаче и увале, дубоке и до 200 m, чине да његове падине нису свуда континуелне, ни погодне за скијање. Снежни покривач на северним падинама Језерског врха одржава се 4,5 месеци и погодује скијању. Средња годишња температура ваздуха на Ивановим коритима ($5,9^{\circ}\text{C}$) је готово двоструко нижа него на Цетињу ($10,5^{\circ}\text{C}$) и троструко нижа него у Котору ($15,4^{\circ}\text{C}$). Ни у најтоплијем месецу она се не пење преко 18°C , па је стога ова локалност веома погодна за одмор свих људи изузев тежих срчаних болесника. И по надморској висини (1200 метара) она је погодна за одмор. Неколике пећине су привлачне за посетиоце, али су још привлачнији природни видиковци који су јединствени у нашем приморју. Његошев маузолеј, па и катун, представљају велике привлачности за посетиоце. Цетиње, Његуши и Котор својим културно-историјским споменицима и музејским благом чине врло важну туристичку допуну. У ствари, Будванска ривијера, Бока Которска и Цетиње заокружују ту допуну Ловћену. У будућности Ловћен треба повезати и са суседним Орјеном, највишом планином у нашем приморју, која има знатно веће природне погодбе за зимски туризам од Ловћена. Орјен је уз то познат по вишевековној улози тремеђе, јуначким устанцима народа у XIX веку и веома разноврсним историјским споменицима и локалностима.

Мали простор и разна еколошка ограничења принуђују планере на скромну изградњу туристичких објеката на Ловћену. Објете за одмаралишни, рекреативни и климатско-лечилишни туризам треба градити тамо где постоје следеће еколошко-географске погодбе: широк простор, добар прилазни пут, близина видиковца и лак приступ Маузолеју. Такве погодности постоје само на Ивановим коритима. За туристичко повезивање Ловћена и Орјена треба изградити пут Херцег-Нови - Црквице - Његуши - Цетиње - Ловћен - Котор. Тиме би се повезала два национална парка у најљућем красу на свету.

